

Chjan Syan sayohatlari tarixi

O'roqova Dilnoza Ilhom qizi

Qarshi Davlat Universiteti Tarix fakultet 1-bosqich talabasi

dilnozaoroqava722@gmail.com

Tel: +998938388482

Annotatsiya. Mazkur maqolada qadimdan o'zining qulay geografik joylashuvi, unumdor, serhosil yerlari bilan mashhur bo'lgan O'rta Osiyo hududiga tashrif buyurgan Chjan Syan, yurtimiz tarixiga oid qimmatli ma'lumotlari va shu bilan birga Xitoy uchun qilgan ishlari maqolada yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Xitoy, Chjan Syan, Davan, Xan, Dasya, Shendu, Shiji, Yansay, Usun, Kangyuy, Buyuk ipak yo'li, Sima Syan, U-Di, Buxoro.

Абстрактный. В этой статье Чжан Сян, посетивший Центральноазиатский регион, давно интересовался его выгодным географическим положением, плодородными землями, в статье освещаются ценные сведения об истории нашей страны и в то же время о том, что он сделал для Китая.

Ключевые слова: Китай, Чжан Сян, Давань, Хань, Дася, Шендю, Шицзи, Яньсай, Усунь, Каньюй, Великий шелковый путь, Сыма Сян, У-Ди, Бухара.

Abstract. In this article, Zhang Xiang, who visited the region of Central Asia, has long been known for its convenient geographical location, fertile lands, valuable information about the history of our country and at the same time what he did for China are covered in the article.

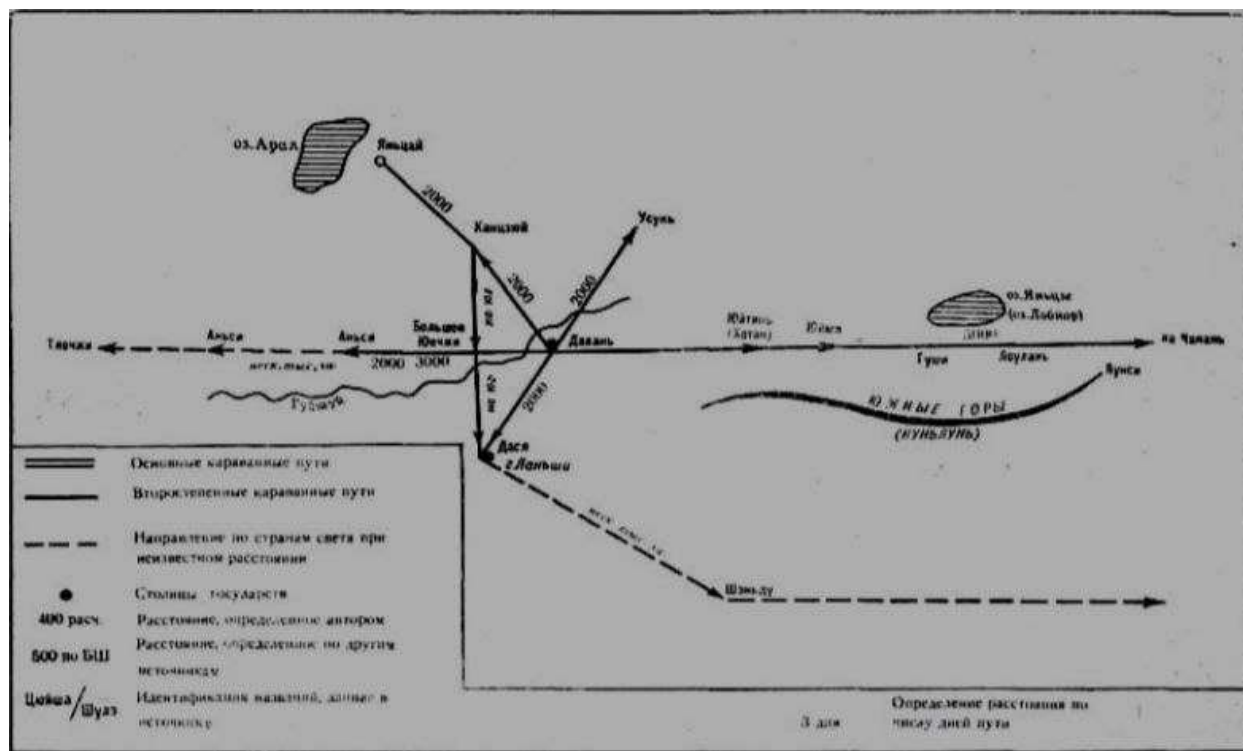
Key words: China, Zhang Xiang, Dawan, Han, Dasya, Shendu, Shiji, Yansai, Usun, Kangyu, Great Silk Road, Sima Xiang, Wu-Di, Bukhara.

Mil.av. 138 yilda Xitoy imperatori Vu Di o'z o'g'li Chjan Syanni davlat xavfsizligiga daxl qilayotgan xunlarga qarshi ittifoqchi topish uchun elchi qilib Farg'ona vodiysiga jo'natadi. Yo'lda u hunnlar qo'lga asir tushadi va u erda 10 yil davomida yashashga majbur bo'ladi. U tutqunlikdan qochishga muyassar bo'ladi, hamda Tyan-Shanning baland dovonlaridan o'tib, Issiq ko'lga, so'ngra Norin daryosi bo'lab Farg'ona vodiysiga etib kelishga musharraf bo'ladi.[1] Yana bir manbada esa Chjan Syan haqida shunday deyilgan Xitoyning Xan sulolasi ham hunnularga qarshi kurash olib bormoqda edi. Chjan Syan g'arb safarida unga hun yo'lboshlovchisi Tani Xunuganfuga hamrohik qilgan. Biroq yo'lda u hunnular tomonidan qo'lga olinib ularning hukmdori huzuriga keltirilgan. Chjan Syanni hunnu qizga uylantirganlar, undan bir o'g'il farzand kurgan. Lekin qulay fursat kelishi bilan u hamrohlari bilan asirlikdan qochib, sayohatini davom ettirgan. U qadimgi Fargona – Davanga kelgan.[2]

Chjan Syan avval Farg'ona viloyatida Tarim havzasining g'arbida joylashgan Davanga tashrif buyurdi. Bu yerdagi tulporlar juda mashhur bo'lgan. Chjan Syanning ta'kidlashicha, Davan Xan imperiyasi poytaxtidan to'g'ridan-to'g'ri g'arbda emas, balki shimoli-g'arbiy tomonda joylashgan. Uning ma'lumotlariga ko'ra, masofa va yo'nalishlar quyidagicha berilgan:

- Chan-andan Davan (Farg'ona) gacha g'arbda 10 000 li
- Chan-andan Yanszegacha 5000 li
- Davandan Kangju shimoliga yoki shimoli-g'arbiy tomonigacha 2000 li
- Davandan Usun davlati shimoli-sharqigacha 2000 li
- Janubi-g'arbda Davandan Dasya (Yunon-Baqtriya) gacha 2000 li
- Davandan g'arbda dayuechjigacha 2000-3000 li
- G'arbda dayuechjidan Ansigacha bir necha ming li
- Dasya shahridan Shendu (Hindiston) bo'ylab janubi-sharqda bir necha ming li bo'lgan.

Biroq, yuqoridagi xaritaga ko'ra, Chjan Syanning Davan va dayuechji davlatlari o'rtasidagi 2000-3000 li masofa haqidagi ma'lumotlari mantiqan to'g'ri kelmasligi va bo'rtirilgan deb xulosaga kelishimizga imkon beradi.[3-181]

Chjan Syan (miloddan avvalgi taxminan 103) xitoylik diplomat va sayyoh. Miloddan avvalgi 115 yil elchilarga bosh bo'lib Xitoy chegaralaridan g'arbdagi ko'chmanchi usun qabilasi hukmdori (gunmo) huzuriga jo'natilgan. Chjan Syan uni

Xitoy bilan ittifoq tuzishga ko'ndirgan. Chjan Syan tomonidan Xitoydan O'rta Osiyoga bosib o'tilgan yo'l keyinchalik Yevropada Buyuk ipak yo'li nomini olgan. G'arbiy o'lkalar – O'rta Osiyo va Sharqiy Turkiston Chjan Syan sayohatigacha xitoyliklarga noma'lum bo'lib kelgan. Xitoyning G'arbiy o'lka bilan diplomatik aloqalar o'rnatishiga asosiy sabab miloddan avvalgi I-asrning I-yarmida hunnular bilan yuyechjilar (toxarlar) o'rtasidagi urush bo'lgan. Bu urushda yuyechjilar yengilib, ularning aksari kismi hozirgi Gansu viloyatidan Yettisuvga ko'chgan, biroq bu yerda ham hunnular ularga tinchlik bermay quvg'in qilganlar. Ular O'rta Osiyoning janubiga, Baqtriyaga ketishga majbur bo'lishgan, u yerda Yunon-Baqtriya podsholigi vayron etishda boshqa qabilalar bilan ishtirok etishgan. Keyinchalik yuyechjilarning avlodlari Kushon podsholigini barpo etishgan.

Davan hokimi Xitoy bilan diplomatik aloqalar o'rnatish niyati borligini aytgan. Chjan Syan Davan aholisi mashg'uloti haqida qimmatli ma'lumotlar qoddirgan. Imperator U-diga, ayniqsa, Davan tulporlari yoqib qolgan. Chjan Syan Davandan Kangyuyga (qarang Qang davlati) o'tgan, so'ng janubga Daxya (Baqtriya)ga borgan. U yerda bir yil turib orqaga qaytgan, lekin yo'lda yana hunnular qo'lga tushib qolgan. Biroq 1 yildan keyin, hunnular o'rdasidagi ichki nizolardan foydalanib Xitoyga qochib borishga muvaffaq bo'lgan. Uning g'arbiy o'lkalarga qilgan 1 sayohati 13 yil davom etgan. U bilan yo'lga chiqqan 100 ta hamrohidan atigi 2 kishi o'zi va yo'l boshlovchisi sog'salomat qaytib kelishgan. Xitoyga qaytib kelgach, Chjan Syan imperatorga batafsil hisobot tayyorlagan. O'z hisobotida O'rta Osiyodagi davlatlar, mulklar Davan, Usun, Kangyuy, Daxya, Yansay, Katta Yuyechji va boshqa haqida ma'lumot keltirgan.[4]

Chjan Syan (miloddan avvalgi taxminan 103)

Chjan Syan Hindistonga Birma (hozirgi Myanma) va Assom (hozirda Hindistonning alohida shtati) hamda Osiyoning janubi-sharqidagi dengizlar orqali borgan. Sayyoh bosib o'tgan mazkur yo'nalish Xitoyni Ganga vodiysi bilan

bog'laydigan asosiy yo'lga aylangan. U orqali miloddan avvalgi II va I asrlar bo'sag'asida Xitoydan O'rta va G'arbiy Osiyo mamlakatlariga boruvchi dunyo ahamiyatiga ega bo'lgan savdo yo'li «Buyuk ipak yo'li»ning janubiy tarmog'i o'tgan. Miloddan avvalgi 118 o'rtasida Chjan Syan Tyan-Shan tog'lari orqali O'rta Osiyoga ikkinchi sayohatini muvaffaqiyatli amalga oshirdi. Bu haqida Xitoylik tarixchi Sima Syan «ushbu sayohat natijasida Xitoy o'zidan shimoli-g'arbda joylashgan mamlakatlar bilan aloqa yo'llarini ochdi», deb yozgan etdi. Miloddan avvalgi I asrga oid Xitoy tarixiy xronikalarida, Sima Syan tomonidan yozilgan «Tarixiy xotiralar» (Shiji) da ko'p keltirilgan Chjan Siyan haqida. Chjan Syan bevosita Farg'onadagi Davan qadimiy xitoycha Dayuan. Miloddan avvalgi II-I asrlardagi Xitoy manbalarida Farg'ona vodiysidagi ushbu qadimiy davlat keng, obod, boy mamlakat deb ta'riflanadi. Aholisi 300 ming kishini tashkil etgan.[5-149]

Farg'onaga etib kelgach, bu yerlik hukmdorni xunlarga qarshi kurashga davat etadi. Biroq ular, faqat savdo ishida hamkorlik qilishlari mumkinligini e'tirof etadilar. Chjan Syan o'z yurtiga qaytadi va bu yerga borish uchun qulay savdo yo'llarin ko'rsatib beradi. Imperator uning xizmatlari evaziga unga «Buyuk sayohatchi» unvonini beradi. Chjan Syan Farg'onadan faqat otlarni emas balki, ularni parvarish qilish uchun as qotadigan yemi sulini ham olib ketadi. Natijada Xitoyning ko'p joylarida suli etishtirish boshlanadi. Asta sekinlik bilan Xitoy bilan savdo aloqalari yaxshilana boshlaydi. Har yo'li imperator xonadoni bu erga 5-6 marotaba savdo karvonlarini jo'natib, unda asosan ipak va zargarlik mahsulotlarini jo'natgan. O'z navbatida Farg'onadan nefrit, ot va boshqa mahsulotlarga ayribosh qilib ketishgan. Xitoydan keltirilgan mahsulotlar o'z navbatida eron orqali boshqa mamlakatlarga tarqalgan.[6-7]

Chjan Syanning sayohatidan keyin xitoyliklarning O'rta Osiyo bilan savdo aloqasi juda tez rivojlanib ketdi. Xitoy va O'rta Osiyo bilan savdo aloqasining rivojlanib ketishi esa, Xitoyda juda qimmatli geografik ma'lumotlarning to'planishga olib keldi. O'rta Osiyo haqida ko'pgina mazmunli qo'lyozmalar qoldirgan. Xitoy tarixchisi Sima Syanning so'zlariga ko'ra, Chjan Syan hamma joyda ishonchga sazovor bo'lgan va «Janubiy va Sharqiy chet elliklarning sevgisiga» sazovor bo'lgan. [7]

Chjan Syanning sayohatlari to'g'risidagi hisobotlari Sharq va G'arb mamlakatlari o'rtasida siyosiy va savdo-iqtisodiy aloqalarning Avstraliyani, Shimoliy Amerikaning g'arbiy qirg'oqlarini, Tinch, Hind va Atlantika okeanlarini tadqiq etgan va xaritaga tushirgan. Kartografiyaga kuchayishida katta rol o'ynagan «Buyuk ipak yo'li»ning dunyo ahamiyatiga molik savdo yo'lga aylanishida muhim o'rin tutgan. Shuning uchun ham mutaxassislar xitoylik sayyohning safar hisobotini ahamiyati jihatdan Xristofor

Kolumbning Ispan qiroli xazinaboni Luis de Santaxelga «Yangi dunyo», ya'ni Amerikaning ochilishi haqida yo'llagan maktubiga qiyoslashadi.[8]

Sayohat va kashfiyotlar miloddan avvalgi XVI asrda Buyuk Xitoy tekisligida qadimgi Yin davlati mavjud edi. Yinlar birinchi bo'lib ipak qurtini ko'paytirib, ipak mato (davlatning o'ziga xos ramzi) ishlab chiqarishni boshladilar. Xitoyliklar jangovar aravani yaratish, bronza quyish texnikasini o'zlashtirish, ierogliflar, porox, qog'oz olish usulini ixtiro qilish bilan butun dunyoga mashhur bo'lishdi. Miloddan avvalgi magnit kompasni ixtiro qildi. Keyin u magnit qoshiqqa o'xshardi, u o'z o'qi atrofida mis stendda aylanib, dunyoning qismlarini belgilaydigan bo'linmalar bilan. Qoshiq ko'rsatgan yo'nalish har doim Janubiy edi. Kompas o'sha paytda shunday nomlangan: «dunyoni boshqaradigan qoshiq» deb ta'rif berilgan. Tadqiqotlarga ko'ra, Yunon-Baqtriya podsholigi inqirozidan keyin mil.avv. 128 yoki 126-yilda Baqtriyaga kelgan Xitoy sayyohi Chjan Syan, Baqtriya ko'plab kichik mustaqil mulklaridan iboratligini ta'kidlab, «Bu yerdagi deyarli har bir shahar o'z hukmdori- ga ekanligi haqida ma'lumot beradi. Shuningdek, Xitoy manbalari G'arbiy o'lka (O'rta Osiyo va Sharqiy Turkiston) hududlarida o'zining ma'lum mustaqilligiga ega bo'lib, tashqi siyosat olib borgan 5 ta mulk haqida ma'lumotlar beradi. Davlat uyushmasining bu an'anaviy turi aftidan mil.avv. II ming yillik oxiri – I ming yillik boshlarida shakllana boshlaydi. Bu tur saylanadigan yo'l boshchilar va oqsoqollar kengashi boshqargan shunga o'xshash mulklar rivojida, Ahamoniylar davrida ham saqlanib qolgan. Antik davri yozma manbalardagi Sisimitr, Xorien va Oksiart kabilarning mulklari shunga urg'u beradi». Qadimgi davlatchilikning o'tish davrlarida (mil.avv. II-I, milodiy III-IV asrlar) «Davlat»ning bu turi alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, tarixiy-madaniy viloyatlar asosida yirik mulklar (Buxoro, Kesh, Choch) ajralib turadi.[9-113]

U payt davlat ham notinch edi. Miloddan avvalgi 138 yilda Xitoy imperatori U-Di dushmanining dushmani bilan ittifoq tuzishni rejalashtirgan. O'sha kunlarda kuchli hunlar qabilalari Xitoyga shimoldan tahdid qilishgan. U-Di xitoylarning xunlar dushmanlari – Yueji turk ko'chmanchi qabilasi bilan Ittifoqi dushmani mag'lub etishga yordam beradi deb umid qilgan. Xan imperatori o'z elchisi Chjan Syanni ularga yubordi – tajribali, Jasur va bardoshli odam. 100 kishilik mulozim va mohir ovchi, yo'l boshchi va tarjimon bilan Gan-Fu Chjan Syan Longxi shahridan jo'nab ketdi. Oldinda cho'llar va tog'lar bo'ylab noma'lum yo'l bor edi, bu qiyin va xavf-xatarlarga to'la edi. Xitoylar faqat miloddan avvalgi 177 yilda Yueji xunlar tomonidan mag'lubiyatga uchraganini bilishgan, ular misli ko'rilmagan shafqatsizlik bilan Yueji hukmdorining boshidan piyola yasashgan. Chjan Syanning usun missiyasining ahamiyati juda katta edi:» Xitoy shimoli-g'arbda joylashgan davlatlar bilan aloqalarni ochdi», u So'g'diyon, Baqtriya,

Parfiya haqida ma'lumot to'pladi.[10] Chjan Syan tomonidan Xitoy uchun ochilgan yerlarda o'n to'rtta yangi viloyat tashkil etildi, va bu Xitoyni rivojlanishiga olib keladi. Chjan Syanning eng mashhur sayohatlarini asosi faqat Buyuk ipak yo'li bo'lgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytikanda mazkur manbalar bizga tarixni o'rganishimizda, geografik tadqiqotlar qilishda muhim material bo'lib xizmat qiladi. Xitoy manbalarida O'rta Osiyo hududidagi shaharlar, ularning joylashuvi, aholisi va ijtimoiy-madaniy hayotiga oid qaydlarni uchramiz. O'z navbatida bunday ma'lumotlar bizga yurtimiz tarixini yanada chuqur tadqiq qilishimizda Chjan Syanning hizmati katta. Chjan Syanning sayohatlari to'g'risidagi hisobotlari Sharq va G'arb mamlakatlari o'rtasida siyosiy va savdo-iqtisodiy aloqalarning Avstraliyani, Shimoliy Amerikaning g'arbiy qirg'oqlarini, Tinch, Hind va Atlantika okeanlarini tadqiq etgan va xaritaga tushirgan. Kartografiyaga kuchayishida katta rol o'ynagan «Buyuk ipak yo'li»ning dunyo ahamiyatiga molik savdo yo'liga aylanishida muhim o'rin tutgan. Shuning uchun ham mutaxassislar xitoylik sayyohning safar hisobotini ahamiyati jihatdan Xristofor Kolumbning «Yangi dunyo», ya'ni Amerikaning ochilishi haqida yo'llagan maktubiga qiyoslashadi.

Adabiyotlar

- 1古西行记选注,1987年宁夏人民出版社出版的图书.
- 2 Bai, Shouyi et al. (2003). A History of Chinese Muslim (vol2) Beijing: Zhonghua Shuju.
- 3 Л.А.Боровкова. Запад Центральной Азии во 1 в. До н.э. – VI в. Н.э.(историко- географический обзор по древнекитайским источникам). // М.: 1989. 181 с. ISBN 5-02-016459-3
- 4 Rtveladze E. V., Velikiy shyolkoviy put, T., 1999.
- 5 A.Xo'jayev. Buyuk Ipak yo'li: munosabatlar va taqdirlar. Toshkent-2007. 149 b.
- 6 Mamarahimova Bashorat Ismatovna, Buyuk ipak yo'li sivilizatsiyalararo muloqat yo'li, Toshkent-2010, 7 bet.
- 7 Звонкова Т.В. Изучение рельефа в практических целях. – М.: Географгиз, 1970. [whhttp://www.yurii.ru/](http://www.yurii.ru/).
- 8 <http://geografiya.uz/dunyoni-rganish/394-chjan-syan.html>.
- 9 Sagdullayev A.S., O'zbekiston tarixi, I kitob, Toshkent. «Donishmand ziyosi» 2021, ISBN 978-9943-6445-3-3, 113bet.
- 10https://sitekidru.turbopages.org/sitekid.ru/s/planeta_zemlya/osvoenie_zemli/chzhan_cyan_i_ego_puteshestvie.html

